

GELOVEN

Spirituele denkers
uit de hele wereld
getuigen

Jürgen Mettepenningen red.

GELOVEN

Spirituele denkers
uit de hele wereld
getuigen

INHOUD

Inleiding: Ademen	Jürgen Mettepenningen	7
Jean Vanier	Elkaar in broosheid dragen	9
Nuweira Youskine	Geloven tussen moskee en disco	15
Hilarion Alfejev	Ik geloof, dus ik leef	21
Hsin Tao	Geloof en twijfel van een Dharmameester	27
David Rosen	Besef van leven	33
Khyati Yogeshkumar Joshi	Het hindoeïsme leven	37
Terrence Tilley	Kritisch zijn – en hoopvol	43
Enzo Bianchi	Mijn Heer, mijn alles, altijd	51
Homi Dhalla	De actuele boodschap van de ‘De oudste religie’	59
Musdah Mulia	Vrouwen en geloof	65
Christopher Key Chapple	Interreligieuze ervaring	69
Zakki Ibrahim	Anker en voertuig	73
Pankaj Jain	De (eco)geest van Gandhi	79
Anselm Grün	Gebed als groeimiddel	83
Phyllis Curott	We zijn allemaal kinderen van moeder aarde	89
Jeanne Devos	Mensen bevrijden in godsnaam	97
Mohammed Imdad Hoessein Pirzada	Dienen: plicht in naam van het geloof	101
Thomas Schirmacher	Bevrijding van de schijn van onfeilbaarheid	109
Sandra Arenas Pérez	Tussen liefde en lijden	115
Frans Goetghebeur	Bestaan is een feit, leven een kunst	121
Broeder John van Taizé	Netwerken	125
Shaunaka Rishi Das	Op zoek naar God, om Krishna te vinden	129
Bashar Warda	Ondanks alles mensen laten lachen	135

Joyce Torres Praça	Geloof in actie onder jongeren	141
Hsiao-Lan Hu	Drie leren in één	147
Andrea Riccardi	Geloof is strijdbaar en bouwt aan vrede	155
Rachel Bovitz	De liefde uitbreiden	163
Imre Bangha	Een aandeel in menselijke integriteit	169
Abdul Malik Mujahid	De islam waarin ik geloof en die ik leef en verkondig	173
Karim Schelkens	Werkelijk, God is in uw midden	179
Walter Rothschild	Diversiteit binnen een gedeeld geloof	185
Rana Pratab Bahadur Singh	Pelgrimstocht zonder bestemming	193
Kaye Miner	Meditatie en praktijk	199
Takafumi Zenryu Kawakami	Het zelf voorbij	203
Enes Karić	Een blaadje aan de boom	207
Gilles Routhier	Geloven is een werkwoord	213
Vamsee Juluri	Een spiegel van de werkelijkheid	219
Nico ter Linden	In het verhaal gaan staan	225
Gavin D'Costa	De volheid der waarheid	233
Padma Kuppa	Een volledige cirkel	241
Catherine Pagès	Samen blijven lopen	247
John A. Dick	Merkstenen	253
Mika Vähäkangas	Tot betekenis geroepen	259
Timothy Radcliffe	Betekenis en waarheid zijn onafscheidelijk	265
John Paul Healy	Schoonheid en goeroes	273
Joris Vercammen	Leven in overvloed	279
Auteursregister		287

Inleiding

ADEMEN

Geloof is de adem van het hart, net zoals liefde dat is. Wie in niets gelooft – zelfs niet in anderen of in zichzelf – wordt hard als dode steen. Wie gelooft, is tot van alles in staat: goede dingen en slechte dingen. Dit boek gaat over de goede dingen. Over hoe mensen ademen. En wat dat betekent in hun leven. Daarmee is gezegd dat ieder van de 46 verhalen in dit boek uniek is: elke persoon ademt op een eigen manier, binnen een bepaalde context, beïnvloed door specifieke mensen of gebeurtenissen ook. Geloof is inderdaad geen brok graniet, te nemen of te laten. Het is iets dat leeft. Vandaar in dit boek geen cursus over de inhoud, rituelen en andere gestalten van de wereldreligies. Het gaat hier niet over systemen, theorieën en theologieën, maar in de eerste plaats over het verhaal van mensen. Kortom, het gaat hier niet over geloof maar over *geloven*.

Meer dan vier jaar werk ik aan dit boek. Ieder van de 46 auteurs verzocht ik om een persoonlijk getuigenis te geven van wat zij geloven, hoe zij dat vertolken, wat dit voor hen betekent en hoe geloven hen gelukkig maakt. Ze kregen de vrijheid om het uit te werken zoals ze wilden. Ik was er me van bewust dat ik met mijn verzoek ongevraagd binnentrad in het persoonlijk leven van de auteurs. Bovendien beoogde ik met deze bundel geen academische bijdragen te presenteren: het moest en zou leesbaar moeten zijn voor eenieder. Geen vaktaal dus. En er kwam nog een vereiste bij: iedere bijdrage mocht niet meer dan 3000 woorden bevatten, wat overeenkomt met zo'n zes A4'tjes. Dat is niet veel, ik besef het, want over een thema als geloven kon elk van de auteurs veel meer schrijven (allen hebben dat overigens reeds gedaan). De opdracht omtrent de lengte van de tekst had echter een positieve zijde: niemand kon rond de pot draaien. Verschillende auteurs lieten me weten dat ze hun bijdrage als een grote uitdaging zagen. Sommigen, die reeds talloze boeken geschreven hebben omtrent geloofskwesties, lieten me vlakaf weten dat dit tot de grootste uitdagingen van hun leven behoorde. Voor dergelijke

uitdagingen is tijd nodig, die de auteurs kregen.

In hun enthousiasme stuurden enkele van hen me hun bijdrage reeds na enkele weken – omwille van evenveel enthousiasme en andere redenen duurde het bij anderen meer dan een jaar. Feit is dat alle auteurs aangaven vereerd en blij te zijn dat ze in deze bundel aanwezig mogen zijn. Ook al gingen ze soms over de grens van 3000 woorden – het zij hen vergeven – elk van de auteurs heeft getekend voor een unieke bijdrage!

De auteurs van dit boek omschrijf ik als spirituele denkers. Elk van hen is immers een autoriteit in geloven: hetzij op het vlak van kennis, hetzij op dat van ervaring, soms ook van allebei. Wie dan bovendien op de uitdaging van mijn verzoek ingaat en daartoe het eigen hart opent, kan niet anders dan omschreven worden als een spirituele denker. Deze bundel is zodoende in de eerste plaats het werk van hen. Het ademt hun geloven uit, in alle verscheidenheid: moslims, christenen, joden, hindoes, boeddhisten, maar ook bijvoorbeeld een wicca. Niettemin houd ik eraan te stellen dat geen enkele auteur hier wordt opgevoerd als vertegenwoordiger van een bepaalde religie of levensbeschouwing. Nogmaals,

het gaat hier over het verhaal van mensen: van 34 mannen en 12 vrouwen, uit 26 verschillende landen. Dat betekent dat heel wat verhalen volgen, met telkens een andere insteek en achtergrond. Het betekent ook dat dit boek niet de pretentie heeft om alle vormen van geloven – dus ook niet alle geloofsstrekkingen – aan bod te laten komen: daar was het dit boek dus niet om te doen.

Waar is het dit boek dan wel om te doen? Adem is synoniem van leven. Ik hoop via de 46 verhalen van evenveel auteurs het verschil en de rijkdom aan te geven van hoe mensen ademend in het leven staan: in welke zin draagt geloven bij tot de kwaliteit van leven? Wat kan geloven doen met mensen? Want inderdaad: wat iemand meemaakt, heeft invloed op ons geloven – en datgene waarin we geloven, heeft invloed op wat we meemaken. Die wisselwerking komt in iedere bijdrage op de ene of de andere manier naar voren. Het is de band tussen geloven en leven. En gek genoeg komt dan niet zelden de liefde en de voorliefde – passie – van mensen bovendrijven. Kortom, u hebt een boek over het leven in handen: over hoe het kan lopen wanneer de adem van geloven een rol mag spelen in het leven. Een boek dat ook de lezer tot nadenken, bezinning en stilte kan brengen. Uiteindelijk roepen getuigenissen steeds op om ook onszelf in de spiegel recht in de ogen – of het hart – te kijken.

Voorliggend boek is het resultaat van veel werk: research om de geschikte spirituele denkers te vinden, het contact met de auteurs, het redigeren van hun bijdragen en het publicatieklaar maken van de bundel. Gelukkig kon ik bogen op heel wat personen uit mijn adresboekje, die me auteurs hebben aangeraden, me contactgegevens hebben bezorgd, soms ‘een goed woordje’ voor me hebben gedaan en in bepaalde gevallen zelf de pen ter hand hebben genomen. Dank aan allen die in die zin hun steentje hebben bijgedragen! Ook dank aan Maarten Van Steenberg en Sonja Stock van uitgeverij Lannoo voor het vertrouwen sinds ze me contacteerden voor dit boekproject vier jaar geleden. Tot slot een woord van dank aan mijn echtgenote Els Vermeiren en onze kinderen Gloria, Julie en Mauro. Ik draag dit boek aan hen op. Ik wens de lezer aangename en boeiende lectuur toe. Dit is geen boek om in enkele dagen uit te lezen. Neen, de auteurs verdienen beter dan dat. U hebt een boek in handen dat uitnodigt tot onthaasting en op adem te komen: putten aan de bron van wat geloven op onze planeet voor ieder van ons aan wijsheid en inspiratie te bieden heeft, via het getuigenis van spirituele denkers van dichtbij en veraf. Wie dit boek inademt, ademt anders dan voorheen!

Jürgen Mettepenningen
Grimbergen – Leuven

Jean Vanier

° ZWITSERLAND

ELKAAR IN BROOSHEID DRAGEN

Jean Vanier (1928) groeide op in verschillende landen omdat zijn vader, Georges Vanier, diplomaat was (en later Gouverneur-generaal van Canada). Als 13-jarige begon hij een militaire opleiding bij de Royal Navy (Koninklijke Marine) en werd officier op een vliegdekschip. Na 8 jaar opleiding en dienst verliet hij de marine om filosofie en theologie te gaan studeren in Parijs. Hij werd daarna docent aan de Universiteit van Toronto. Maar zijn zoektocht was nog niet ten einde. Hij ging, dankzij de vriendschap met Père Thomas Philippe, op zoek naar nieuwe mogelijkheden. In 1964 – 36 jaar oud – besloot hij te gaan samenwonen met twee mannen met een verstandelijke handicap. Dat groeide niet uit tot een gewone gehandicapteninstelling. Ze woonden bij elkaar in een verhouding van onderlinge gelijkheid. Geleidelijk ontdekte hij hoe het paradigma verschoof. Aanvankelijk stond hij aan de gevende kant, maar al gauw leerde hij zien dat het samenwonen met mensen met een handicap zijn spiritualiteit verdiepte en tot echtere relaties bracht. Hij ontdekte hoe diepgaand zo'n transformatie is. Wezenlijk is voor hem dat hij een persoonlijke relatie met Jezus heeft en dankzij het gebed 'in die relatie rust vindt'. Zijn keuze vormde de start voor een spirituele zoektocht die veel jonge mensen met hem willen delen. Vandaag de dag bestaan er 150 Ark-gemeenschappen in 45 landen over heel de wereld, waar ongeveer 7000 mensen wonen met en zonder handicap. In de Ark gaat het niet om het doen van 'goede werken', maar om een gezamenlijke zoektocht naar meer menselijkheid en een gefundeerde spiritualiteit. De weg werd geleidelijk breder en nam ook mensen van niet-christelijke tradities op.

Bevriend met Jezus

De kern van mijn geloof is, dat God de wereld zozeer heeft liefgehad dat Hij zijn enige geliefde Zoon naar de wereld gezonden heeft, niet om mensen te oordelen of te veroordelen, maar om leven te brengen, hen te bevrijden uit de kerker van egoïsme, uit de behoefte om anderen met macht te overheersen en uit de behoefte om zich vast te klampen aan bezit.

In mijn leven ben ik geleidelijk naar een relatie met Jezus toe gegroeid. Hij is in mij gaan leven, en ik

in Hem. **Het geloof is mijn vriendschap met Jezus, die mij roept om te zijn zoals Hij, te leven zoals Hij en lief te hebben zoals Hij.** Jezus wil niet anders dan mensen bevrijden van wat hen beknelt: zelfzuchtigheid, angst en vooroordelen. Hij kwam om ons hart vrij te maken, zodat wij van anderen kunnen houden zoals zij zijn, met al hun verschillen, hun problemen, karakters, culturen en religies. Centraal in zijn boodschap en zijn leven staat: 'Heb je vijanden lief, doe goed aan wie jou haten, spreek

goede woorden over degenen die kwaad spreken over jou, bid voor degenen die jou vervolgen’.

Ik heb nog lang niet in praktijk gebracht wat mij in dat visioen wordt voorgehouden. Er zijn nog steeds momenten van bezorgdheid die mij afremmen en mij verhinderen om voortgang te maken in de liefde. Mijn geloof heeft mij op weg gezet, ik sukkel nog steeds voort op die weg. Gelukkig is de Heilige Geest er, en zijn kerk.

Ik kreeg het geloof door de rooms-katholieke kerk. Ik ben die kerk dankbaar dat ze mijn geloof heeft gevoed en mijn verstand impulsen heeft gegeven. **Ik heb de sacramenten nodig om dit geloof te verdiepen en mij op deze weg van liefde te helpen.** Mijn kerk heeft mij ook voorbeelden gegeven zoals Franciscus van Assisi, Theresia van Lisieux en vele anderen. Ik ben door vele bijzondere en heilige priesters gevoed in mijn geloof en liefde voor Jezus.

Ik geloof niet alleen in Jezus. Mijn verbondenheid met Jezus heeft mij geleerd wat het inhoudt van mensen te houden, en op een wijze manier van hen te houden. Die verbondenheid heeft mij ook vele bijzondere mensen leren kennen zoals Mahatma Gandhi, Martin Luther King, Etty Hillesum, jonge mensen zoals Sophie en Hans Scholl die door toedoen van Hitler in 1943 de dood vonden. Ook andere mensen, zoals Abdul Ghaffar Khan, een moslim uit het noorden van India (nu Afghanistan), die 28 jaar gevangenzat omdat hij wreedheid beantwoordde met liefde. Samen met Jezus hebben ze mij diep leren geloven in de schoonheid en de waardigheid van ieder mens, in het besef ook dat sommige mensen opgesloten kunnen raken in hun eigen egocentrische neigingen, maar dat zij kunnen veranderen en mensen van vrede en gerechtigheid kunnen worden.

In gezelschap van Jezus

Met Jezus samen op weg gaan was een heel lange ontdekkingstocht, waarin ik moest groeien. Ik kwam uit een heel warm katholiek gezin. In mijn opvoeding leerde ik om van Jezus te houden en de regels en het onderricht van mijn kerk te volgen. Ons gezin woonde in Frankrijk in 1940 toen de Duitse troepen Frankrijk binnenvielen. Wij werden op de vlucht

gedreven. We konden in een Britse torpedojager vluchten uit Bordeaux, eerst naar Engeland en toen verder naar Canada. Twee jaar later, in 1942, toen ik 13 jaar was, vroeg ik mijn vader of ik naar het Royal Navy College voor toekomstige officieren van de Britse marine mocht gaan. Hij zei: ‘Ik vertrouw je. Als jij dat echt wilt, dan moet je dat doen.’ Vanaf dat moment heb ik geweten dat dit vertrouwen van mijn vader het begin van mijn volwassenheid inluidde: ik ging iets doen wat mijn ouders niet wilden, maar ik kreeg hun zegen. De Atlantische Oceaan oversteken op een militair vaartuig was riskant, omdat er veel Duitse U-boten waren die probeerden schepen tot zinken te brengen. Het vertrouwen dat mijn vader in mij had maakte dat ik mijzelf vertrouwde, mijn eigen diepste intenties en verlangens. Ik heb 8 jaar militaire dienst volgemaakt.

Het vertrouwen dat mijn vader in mij had maakte dat ik mijzelf vertrouwde, mijn eigen diepste intenties en verlangens

In 1950 voelde ik de roeping om de militaire dienst te verlaten en Jezus te volgen. Ik wist niet precies hoe en waar. Mijn ontslag werd aanvaard. En toen begon een lange weg om mijn plaats te vinden als volgeling van Jezus in mijn kerk; wat ik wilde was zo goed mogelijk de boodschap van liefde van het Evangelie in praktijk brengen. Ik had vertrouwen gekregen, vertrouwen dat ik mijn hart en mijn intuïties kon volgen. Het kostte evenwel tijd om mijn plaats te vinden. Ik wilde in de buurt blijven van mijn geestelijke leidsman, een priester en dominicaan, die ik ontmoet had nadat ik bij de marine was weggegaan. Ik promoveerde in de filosofie, gaf een paar maanden les in Toronto, en ging toen op bezoek bij Père Thomas in Frankrijk, die daar aalmoezenier was in een kleine instelling met 30 mensen met een verstandelijke handicap.

Metgezellen

In die kleine instelling ontdekte ik een hele wereld, waar ik tot dan toe geen weet van gehad had. De geschiedenis die mensen met een handicap achter zich hebben is heel pijnlijk: ze zijn afgewezen, buitengesloten en geminacht. Natuurlijk zijn er altijd bijzondere ouders, die hun kinderen aanvaardden zoals ze zijn, van hen houden en hen vertroetelen, helpen volwassen te worden en een plaats te vinden in de samenleving. Toen ik Père Thomas bezocht in de instelling waar hij aalmoezenier was, gingen mijn hart en ziel open naar deze mensen. Ik bezocht psychiatrische ziekenhuizen, inrichtingen, instellingen en ook ouders. Ik ontdekte hoeveel verdriet al die mensen en hun ouders hadden. De gehandicapten werden dikwijls als minderwaardige mensen beschouwd, velen van hen waren op jonge leeftijd in instellingen geplaatst door ouders die zich schaamden voor hun bestaan. Kerken waren niet erg gastvrij voor hen, ze werden als lastig beschouwd tijdens de vieringen. Veel ouders vroegen zich zelfs af of ze een straf waren van God voor ergens een zonde in het verleden van hun familie. Ik was een leerling van Jezus en ik geloofde dat ze allemaal kinderen van God waren, en Père Thomas hielp me om te begrijpen wat Paulus bedoelde toen hij schreef, dat God de zwakken en de dwazen en de meest geminachte mensen had uitgekozen om mensen met macht en verstand beschaamd te doen staan. Jezus riep verheugd uit: 'Gezegend bent U, Vader, Heer van hemel en aarde, dat U deze dingen verborgen hebt gehouden voor de verstandigen en de machtigen, en ze hebt geopenbaard aan kleine mensen.'

Ik was een leerling van Jezus en ik geloofde dat ze allemaal kinderen van God waren

Mensen met verstandelijke handicaps zijn inderdaad belemmerd in hun denken en handelen, maar zij kunnen op een prachtige en eenvoudige manier relaties leggen. Ze roepen om echte liefde, affectie en tederheid. Ik ontdekte dat hun verstandelijke handicap hen in staat stelt om relaties te leggen, en op een heel bijzondere wijze de boodschap van Jezus te omarmen. **Gods Woord is vlees geworden om mensen te kunnen ontmoeten, te openbaren dat zij geliefd zijn, een waarde vertegenwoordigen en kunnen groeien in liefde.** De waarde die zij vertegenwoordigen ligt niet zozeer in wat zij presteren, maar in de relaties die zij kunnen leggen. Dat betekent niet dat zij zich niet kunnen ontwikkelen op het terrein van weten, handelen of werken, maar dat hun zending veeleer daar ligt waar mensen relaties met elkaar aangaan.

Toen ik eenmaal met deze mensen in contact gekomen was, voelde ik me door God geroepen, niet om in een instelling of ziekenhuis te gaan werken, maar om een paar mensen met handicaps uit een instelling te halen en met hen te gaan samenwonen. Dat was het moment, in 1964, waarop de Ark (de naam die ik aan die kleine gemeenschap had gegeven) begon.

Door Philippe Seux en Raphaël Simi uit een overvolle en onleefbare instelling weg te halen en een thuis te geven in een dorpje even buiten Parijs, wilde ik gerechtigheid en waarheid doen, want ik geloofde dat zij volop mensen waren. Ik wilde ook leven volgens Jezus' inzicht, dat zwakke en kwetsbare mensen kinderen Gods zijn. Wij leefden samen, aten samen, werkten samen, baden samen en hadden samen plezier. Op die manier groeide de Ark, want er waren veel mensen met handicaps die vriendelijke en gelukkige thuissituaties nodig hadden. We hadden hulp nodig niet alleen van priesters, maar ook van psychiaters, artsen en andere professionals. Tegenwoordig zijn er 150 Ark-gemeenschappen over heel de wereld, in 45 landen, waar we meer dan 4000 mensen met handicaps hebben opgenomen. Al deze gemeenschappen leven vanuit dezelfde visie: wij leven samen, wij bidden samen en vierten samen het leven. De meesten hebben handicaps die zo ernstig zijn dat

zij niet zelfstandig kunnen wonen. Sommigen evenwel kunnen werk vinden in een werkplaats en alleen wonen in een appartement of trouwen. Wij hopen dat wij iedereen kunnen helpen zo vol menselijk te worden als maar mogelijk is, te groeien in relaties, in werk en in andere activiteiten, en hun plek te vinden in hun kerk of in hun eigen godsdienst.

Mijn geloof is gaan samenvallen met mijn leven – mijn leven bestaat in het samenleven met mensen met een handicap. Ik ben graag bij hen en bij degenen die deel uitmaken van mijn gemeenschap. Wij zijn blij om ons mens-zijn met elkaar te delen. Jezus zegt dat wij niet alleen mensen moeten uitnodigen die bij onze familie horen, vrienden en rijke burens om mee te eten, maar de armen, de kreupelen, de lammen en de blinden. Als je dat doet, zegt Jezus, zal je **door God gezegend** worden (Lucas 14). Samen met alle assistenten van de Ark over heel de wereld voelen wij ons echt gezegend door God: wij zijn gelukkig en wij voelen ons vervuld, wij hebben een betekenis voor ons leven gevonden die ons blij maakt.

Jezus kwam om goed nieuws te brengen aan de armen, om vrijlating te melden aan gevangenen,

nieuw zicht voor blinden en vrijheid voor onderdrukten. Ik wil met mijn leven geen actievoerder worden voor een zaak, maar een getuige van hoop. Ik wil laten zien dat mijn leven samen met hen, en de vreugde die wij er samen aan beleven, een teken is dat zij de moeite waard zijn. De zending van Jezus is voor mij een manier van leven geworden.

De aanwezigheid van mensen met handicaps is een bron van leven voor mij. Wij zijn met elkaar verbonden, met alle assistenten ook, met name natuurlijk met degenen met wie ik samenleef in mijn eigen gemeenschap. Mijn geloof wordt gevoed door deze manier van leven; en op een bepaalde manier is mijn gebedsleven ook veranderd. Het is eenvoudiger geworden; mijn leven zelf is een gebed geworden. En natuurlijk zijn er ook momenten waarop ik alleen maar tijd neem om met Jezus samen te zijn in gebed.

De Ark is echt een school waarin je liefde leert – en toch moet ik nog steeds veel bijleren, om niet verstrikt te raken in momenten van zorg en angst, waardoor ik vooringenomen word of dwangmatig. Ik moet steeds vechten tegen mijn 'ego'. Doordat je in een gemeenschap samenleeft en iedereen aanvaardt zoals hij of zij is, groei je

vanbinnen voortdurend. In liefde groeien vraagt tijd, maar ik voel aan dat ik ben waar ik wezen moet, als leerling van Jezus.

Ark-gemeenschappen hebben zich niet alleen in een christelijke omgeving ontwikkeld, maar ook in India of in Bangladesh – daar leven wij samen als christenen, moslims, hindoes en mensen zonder religieus geloof. Wij zijn samengesmeed in wat ons als mensen bindt – **onze uiteenlopende geloofs-overtuigingen roepen ons op om elkaar met begrip en creativiteit lief te hebben.** De handicaps van de mensen in de Ark kunnen wij niet genezen, maar we kunnen wel, met respect en liefde, bevorderen dat zij zichzelf aanvaarden zoals ze zijn, en helpen ontdekken wat zij zelf waard zijn, hoe ze kunnen groeien en wat de zin is van hun leven. We kunnen hen helpen om te leren beseffen wat goed, mooi, en rechtvaardig en waar is. Op die manier scheppen onze gemeenschappen verbondenheid en vrede tussen mensen van uiteenlopende culturele achtergronden. Wij brengen mensen bijeen in vriendschap en in een leven in gemeenschap.

Symbiose

Vooralsinds ik wegging bij de marine, voel ik dat mijn leven aangestuurd is door mijn geloof, of beter: dat het geloof mij gedragen heeft zoals een bootje voortgedragen wordt over het meer door een briesje. Het meest overtuigd ben ik nog wel van het feit dat ik langzaam word wat ik moet zijn; als ik mij zou afwenden van mensen met handicaps of zou breken met anderen, zou ik hen schade toebrengen en ook mijzelf. Ik zou de liefde verliezen. Openstaan voor anderen betekent geluk en vervulling. Ik kan mij geen leven voorstellen dat niet langer gedragen wordt door mijn geloof in Jezus. Jezus leert mij, steeds open te staan voor anderen. **Mijn geloof is de lucht die ik inadem.** Het is mijn kracht. Zonder dat zou ik verloren lopen. Dat betekent niet dat ik innerlijk zonder strijd ben. Nee. Het is een niet-aflatende strijd om open te staan voor ieder mens, en met name voor wie anders is, voor wie mij daarom lastig voorkomt of in de weg zit.

Mijn geloof in Jezus en mijn liefde voor mensen maken mij innerlijk heel. In de Ark-gemeenschap zie ik een onderling verband tussen maatschappelijke activiteiten, mijn spiritualiteit en mijn geloof. Het valt allemaal samen. Omdat ik verbonden ben met Jezus moet ik anderen liefhebben en met hen verbonden zijn. Van mensen houden die anders zijn betekent werken aan vrede, het betekent muren slechten die mensen van elkaar gescheiden houden. Jezus leert ons: ‘Wees barmhartig zoals mijn Vader barmhartig is, oordeel niet en je zult niet geoordeeld worden, veroordeel niet en je zult niet veroordeeld worden; vergeef anderen en je zult vergeving ontvangen.’ Ik kan mijn mens-zijn niet scheiden van mijn geloof. Die twee zijn nauw met elkaar verweven. Als je mens bent, help je muren afbreken die mensen van elkaar scheiden, zodat zij elkaar kunnen leren kennen, elkaar ontmoeten en blij zijn met elkaar. Als ik mijn geloof zou opgeven, zou ik mijn mens-zijn opgeven. In mij leeft mijn geloof in Jezus, de *logos* oftewel het mensgeworden Woord van God, en in mij leeft ook mijn Kerk met alles wat zij is en met haar soms moeizame geschiedenis.

De weg naar vrede

Ik geloof in de waarde van iedere mens. Ieder mens is kostbaar. Veel mensen zijn, op grond van hun voorgeschiedenis of hun levensgeschiedenis, boos op anderen; ze zijn opgesloten in hun angsten, hun behoefte aan macht, bezittingen, succes en wat dies meer zij. Ik kan hen niet veranderen, maar ik wil laten zien dat er een andere manier van leven is; een manier van leven die ons hart opent voor anderen, die hen probeert te begrijpen, hen helpt om overeind te komen en prachtige dingen te volbrengen. Ik wil mijn geloof in alle mensen, ook de zwaksten onder hen, uitdragen, en **ik hoop dat mensen die onderling verschillend zijn elkaar kunnen naderen, respecteren en liefhebben.** Om te kunnen werken aan vrede en verbondenheid, hebben mensen nieuwe kracht en een nieuwe geest nodig; zij hebben een geloof nodig dat laat zien wat universaliteit is. Ik hoop dat veel mensen dit geloof, dat naar vrede leidt, zullen vinden.

Nuweira Youskine

° NEDERLAND

GELOVEN TUSSEN MOSKEE EN DISCO

Afkomstig uit een achtenswaardige familietraditie met wortels in India, is de in Nederland geboren Nuweira Youskine (1977) tegenwoordig actief als schrijfster, journaliste en columniste. Daarvoor studeerde ze Islamologie aan de Universiteit Leiden. Met de intentie voorbereidend promotieonderzoek te verrichten, vertrok zij in 2003 naar Damascus, Syrië, verbleef daar twee jaar en liep nog een half jaar stage op de Nederlandse ambassade in Amman, Jordanië. Eenmaal definitief terug in Nederland ging zij aan de slag voor diverse media. Ze laveert als moslima tussen loyaliteit aan haar roots en kritische zin in een samenleving vol vragen. Zelf heeft ze het over het geloof als een schakelaar die doorstroming mogelijk maakt, en over een gaatje boren richting God. Dat gaat niet vanzelf, maar het maakt geloven er niet minder boeiend om. Het is volgens Nuweira een zoektocht, van moskee tot discotheek. Ze voelt zich in beide thuis. Haar geloof is niet te begrijpen zonder de achtergrond van de familie ter sprake te brengen. Maar ook niet te begrijpen zonder de afstand die ze ervan genomen heeft.

Vaag, en toch...

Wat zou het heerlijk zijn, een bijdrage aan dit boek te kunnen leveren met vastomlijnde ideeën. Dit ben ik. Dit geloof ik. Zus beleef ik mijn spiritualiteit en zo komt die tot uiting. De waarheid is dat ik verre van duidelijk kan zijn, zelfs al zou ik het willen. Ik stel mezelf gerust met de gedachte dat vaststaande ideeën verdacht zijn en zekerheden niet bestaan. De waarachtige gelovige is voor mij een twijfelende, zoekende gelovige. Geloofs-weters wantrouwen ik.

Vanaf mijn vroegste jeugd hoorde ik dat wij ons moesten beschouwen als 'soefi'. Maar wat is dat? En zelfs als je weet wat het is, hoe breng je het dan tot uiting? Het soefisme wordt gezien als de mystieke kant van de islam. Dat klinkt vaag. Mijn oudoom wordt altijd beschreven als de 'brenger van het westers soefisme'. Dat klinkt nog vager. En tot

overmaat van ramp ging ik toen ook nog Islamologie studeren: toen werd ook de belijning tussen mijn eigen geloofsleven en mijn academische vorming nog eens vaag.

Hij is de motor van het leven: het godsvonkje in ons allen en tegelijkertijd onmetelijk ver boven ons verheven

Al deze vaagheden bij elkaar maken dan toch een ruwe schets van mijn geloofsvisie mogelijk, bestaande uit een onderbouw en een bovenbouw. De

onderbouw is gegoten in een dunne laag van islamitische geloofsbeginselen. De bovenbouw is gestoeld op de bestudering van islamitische bronnen en een snuffe mystiek. Misschien heb ik maar één werkelijke overtuiging, die erin bestaat dat er een God is die een bestemming voor elke mens heeft. Hij is de motor van het leven: het godsvonkje in ons allen en tegelijkertijd onmetelijk ver boven ons verheven. Voor iedere ziel bestaat de mogelijkheid om verder te groeien. Dat is uiteindelijk waarom we op deze aarde zijn, of we dat nu beseffen of niet.

Het is een overtuiging die ik iedereen zou gunnen. Maar hoe moet ik dit idee bij anderen aanprijzen als ik zelf nog worstel met de vraag wat dit concreet betekent?

Inayat Khan

Mijn broers en ik zagen de bui vaak al hangen. Dat wil zeggen: we hadden een soort antenne ontwikkeld voor de momenten waarop onze ouders hun filosofieën en ideeën op ons wilden overbrengen. Daar waren wij veel te ongedurig voor. Dus telkens wanneer we bang waren dat er weer een opvoedkundige uitspraak zou komen, onderbraken wij hen. We staken onze wijsvinger in de lucht, trokken een plechtig gezicht en riepen in koor: 'Murshid zou hierover zeggen...' 'Murshid', dat was de uiteindelijke bron van al die levenswijsheden van mijn ouders. Murshid, eigenlijk een uit het Arabisch afkomstige titel die algemeen gebruikt wordt voor 'geestelijk leider', had bij ons een veel specifiekere betekenis. Het ging hier om Hazrat Inayat Khan, onze voorvader, mijn oudoom. Hij werd geboren in India in 1882 in een familie van indrukwekkende persoonlijkheden. Zijn grootvader had naam en faam verworven met zijn kennis van de klassieke Indiase muziek. Inayats vader was in diens voetsporen getreden. In het grote huis in Baroda, in de noordwestelijke Indiase deelstaat Gujarat, was het een komen en gaan van musici en dichters, gelovigen en heiligen, van eenvoudige tot voorname lieden.

In 1910 trok Inayat Khan met zijn broers en een neef naar Amerika en later Europa. Waarschijnlijk lag een definitieve oversteek naar het Westen

helemaal niet in de planning: in India hadden zij bloeiende carrières, aanzien en een familieleven; veel meer hadden ze niet te wensen. Hoe dan ook lonkte het westers avontuur en hun onderzoekende aard zou hen uiteindelijk in Europa brengen. Aldaar groeide Inayat Khan uit tot de stichter van het 'westers soefisme'. Zijn broer, vertrouweling en de latere leider van de soefibeweging Mahboob Khan, werd mijn opa.

Het is u wellicht opgevallen dat het 'westers soefisme' tussen aanhalingstekens staat. Dat komt omdat het in feite een belachelijke term is. Veel mensen en zelfs veel wetenschappelijke literatuur omschrijven het soefisme van Inayat Khan als het idee dat het spirituele pad te bewandelen is zonder enige religieuze achtergrond, omdat het er slechts om gaat de essentiële gelijkheid tussen alle godsdiensten te onderkennen. Sommigen gaan zelfs zo ver te stellen dat Inayat Khan hiermee een nieuwe godsdienst had gebracht.

Inayat Khan bracht zeker geen nieuwe religie, en zelfs geen nieuwe soefiorde in de zin van de klassiek-islamitische indeling. Zijn aantrekkingskracht bestond er waarschijnlijk in dat hij als een van de eerste 'oosterlingen' de spirituele aspiraties van een aantal westerse geïnteresseerden kon doorzien, ongeacht hun afkomst of geloofsrichting. Vandaag de dag zou men hem waarschijnlijk met het afschuwelijke woord 'bruggenbouwer' beschrijven. Zijn lezingen en observaties bestaan uit praktische oefeningen die erop gericht zijn de nabijheid van God te zoeken, zoals de *dhikr* ('herdenking'), *wazifa* (soort meditatie) of andere vormen van meditatie, gebed of stilte. Voorts hebben Inayat Khans leringen een sterke ethische kant, meer gericht op de praktische training van de persoonlijkheid en het karakter. Enkele van deze oefeningen, de leringen, en de sterk daarmee samenhangende levensvisie, heb ik spelenderwijs van huis uit meegekregen. Zowel onbewust als bewust zijn ze in mijn DNA opgeslagen en zij bepalen nog immer voor het grootste deel hoe ik aankijk tegen godsdienst, ethiek en de wereld om mij heen.

Jeugd

Mijn vader was van mening dat een religieus besef de eerste trede is naar de spirituele ontwikkeling van de mens. Dat religieus besef kan handen en voeten krijgen door het volgen van een godsdienst. Aldus werden wij, vaak nogal tegen onze zin, regelmatig bij de televisie vandaan geplukt of, als het al laat was, van ons bed gelicht. 'We gaan *prayers* doen', zoemde het dan rond onder de kinderen. Om een of andere reden gebruikten we altijd het Engelse woord, 'prayers', en nooit het Nederlandse 'gebeden' of het officiële '*namaz*' of '*salat*'. Wat zwaarmoedig bewogen we ons dan richting een van de kamers in het huis. We hadden allemaal ons eigen gebedskleedje, dat we zachtjes zuchtend uitspreidden achter mijn vader. Hij deed de lichaamsbewegingen voor, die wij dan haastig, steeds

een seconde later en met een oog op hem gericht, nadeden. Langzaam reciteerde hij de gebeden die wij, aanvankelijk nauwelijks hoorbaar en aarzelend, herhaalden. Het waren de korte hoofdstukjes uit de Koran, die welke kinderen het gemakkelijkst kunnen onthouden. Later kregen we meer vaardigheid in het uitspreken van de voor ons toen onbegrijpelijke Arabische recitaties. Mijn jongste broer schepte er een duivels genoeg in ons tijdens het gebed aan het lachen te krijgen. De kunst was dat zodanig te doen dat mijn vader het niet, en wij – broer en zus – het wel zouden horen. Een manier die vrijwel altijd slaagde was het sterk beklemtonen van een Arabisch woord dat in onze kinderoren exact hetzelfde klonk als het Nederlandse woord 'nagellak'. Soms moesten we zo ons best doen om ons lachen in te houden, dat de hele

serene sfeer weg was en zelfs mijn vader wat uit zijn concentratie raakte. Na de gebeden wilde mijn vader ons vaak nog wat meegeven. De uitleg van bepaalde verzen of, vaker, verhalen uit de glorieuze tijd van de Indiase voorvaderen. Wij luisterden beleefd, vaak te slaperig of te onrustig om het allemaal te registreren.

Het idee dat er in mijn hoofd toch een schakelaartje was omgezet, waardoor er wat doorstroming plaats kon vinden

Ondanks dat we dus niet begrepen wat we precies zeiden en het ons soms te veel was, had ik na die sessies altijd een lichter gevoel. Het idee dat er in mijn hoofd toch een schakelaartje was omgezet, waardoor er wat doorstroming plaats kon vinden.

Pas veel later realiseerde ik me dat deze concrete toepassing van godsdienstige rites een waardevolle opstap had gevormd. Deze islamitische grondbeginselen vormden de basis van waaruit we ons een weg zouden kunnen banen naar het meer overkoepelende soefisme.

Identiteit

De tijd was aangebroken om te gaan studeren. Gevoed met de vele glorieuze verhalen over mijn vaders achterland, besloot ik zonder enige verdere duidelijke redenen Indiase Talen en Culturen te gaan studeren aan de Universiteit Leiden. Een jaar lang vermaakte ik me redelijk met de moeilijke Indiase talen en de prachtige, rijkgeschakeerde geschiedenis en cultuuruitingen. Er was één vak waar ik verlangend naar uitkeek, dat me echt iets deed en iets in me leek te raken. Dat was een bijvak, genaamd Indiase Islam. Allicht bracht het iets naar boven van de gebeden die ik als kind gepreveld had zonder de woorden te begrijpen. Misschien was het de nostalgie van begrippen en zienswijzen die me vaag bekend voorkwamen, zonder echt

te kunnen benoemen wat de context was. Wat het ook was dat me dreef: ik kon op basis van mijn propeudeuse Indiase Talen en Culturen toegelaten worden tot de bovenbouwstudie Islamologie, en ik maakte de ommezwaai dan ook onmiddellijk. Grofweg bood deze studie de helft van de tijd de Arabische taal en de andere helft van de tijd godsdienstwetenschappelijke vakken. Zeer tot verdriet van mijn vader, die stiekem zijn Indiaas-Perzische islam op een veel hoger plan vindt staan dan de Arabische islam, begon ik me meer en meer te interesseren voor wat ik toen zag als de 'echte' islam of de 'basis-islam': Arabisch en het Midden-Oosten in plaats van Urdu en India.

Voor iedereen is de studietijd wellicht de periode waarin men zich het sterkst ontwikkelt. Voor mij gold dat in ieder geval dubbel en dwars. Enerzijds werd, zoals het hoort vanuit de universiteit, de kritische geest ontwikkeld en de bestudering van de bronnen gestimuleerd. Anderzijds leerde ik hier ook de vriendin kennen die de grootste invloed zou hebben op mijn religieuze en spirituele ontwikkeling. Ze vroeg me een keer, toen we elkaar net kenden, welk geloof ik eigenlijk aanhing. Ik werd (en word nog altijd) een beetje nerveus van die vraag. 'Tja,' mompelde ik dus, 'daar kan ik nooit zo goed antwoord op geven.' 'Maar je naam, je afkomst ... Je bent toch gewoon moslim?' Ik keek haar hulpeloos aan. 'Ik denk het niet', antwoordde ik. Ze begreep er niets van. 'Geloof je in God, één God?.' 'Ja.' 'Geloof je in Mohammed als de laatste profeet?.' 'Ja.' 'Nu, dan ben je dus moslim', besloot ze kordaat. Ik heb me nooit thuis gevoeld bij dat etiket en dat doe ik nog steeds niet. **Volgens mij roepen veel te veel mensen dat ze moslim zijn.** In mijn hoofd is het een predicaat geworden, een soort barometer van hoe je je leven leidt, een etiket dat je moet 'verdiene', een titel die alleen de 'Ware Gelovige' mag dragen. Ik word stiekem recalcitrant van dat predicaat. Waarschijnlijk is het mijn onvolwassen geest, die roept: 'Maar ik wil niet aan al die regeltjes van zo'n gemeenschap voldoen. Ik wil niet binnen jullie definities vallen en ik wil niet afgerekend worden op wat ik in naam van een godsdienst wel en niet met mijn leven doe.' De enige met wie ik rekening wens te houden is

God. En God en ik, die hebben al een band. Die is me al 'nader dan mijn halsslagader', zoals de Koran het zo mooi zegt. God doorziet al mijn bedoelingen, vergeeft me mijn idioterieën, mijn fouten en mijn nalatigheden. Niet omdat ik moslim ben, maar omdat ik Nuweira ben en Hij mij liefheeft – zonder alle etiketten, zonder alle *do's* en *don'ts*; zonder één enkel voorbehoud.

Ik snap eigenlijk eerder niet dat er mensen zijn die wél zo arrogant zijn te beweren dat ze moslim zijn. Of christen, of boeddhist, *for that matter*. **Wie kan ooit, met alle interpretaties, visies en stromingen binnen alleen al één godsdienst of leer, beweren dat hij of zij de juiste te pakken heeft?** Het is een gok, en bescheidenheid past bij uitstek bij zo'n belangrijke identiteitsvraag.

Dat is misschien fraai: een bescheiden, of bijna afwachtende houding in godsdienstige etikettering. Maar voor mij had het ook nadelen. Eén daarvan was de relatieve eenzaamheid die me wachtte. Een standaardgeloof, vaak beoefend binnen een gemeenschap (in Nederland bijvoorbeeld de Marokkaanse en Turkse gemeenschappen) geeft narigheid als sociale controle en cultureel bepaalde verplichtingen. Maar het kan ook een houvast, een gemeenschappelijk kader, een sociaal vangnet bieden. In het huis van mijn jeugd werd uitsluitend aan een paradijselijk India, eerbiedwaardige (voor)ouders en diepgravende soefistische inzichten gerefereerd. De aarde, de realiteit van alledag zonder oosterse wijsheden en hoogstaande normen, was niet iets waar we als kinderen geacht werden ons meer dan strikt noodzakelijk mee bezig te houden. Toch hadden wij, eenmaal buiten dat betoverende huis, uitsluitend te maken met Europese normen en waarden, Nederlandse vriendjes en vriendinnetjes en Haagse mores.

Die werelden hoeven elkaar niet per se uit te sluiten. Aanvankelijk was de discrepantie ook niet zo heel sterk aanwezig. Na mijn studie besloot ik mijn Arabisch naar een hoger plan te tillen en kon ik met behulp van een beurs verder studeren in Damascus, Syrië. Ik voelde me er als een vis in het water en uiteindelijk zou ik er de twee gelukkigste jaren

van mijn leven doorbrengen. 's Ochtends, wanneer ik de muffig ruikende moskee binnenstapte voor het volgen van mijn lessen, knoopte ik een hoofddoek om. 's Avonds zwierde ik de haren los in een gemoeidelijke dansgelegenheid in hartje Damascus. In beide gedaantes voelde ik me volledig thuis.

In beide gedaantes voelde ik me volledig thuis

Plotseling kreeg ik echter de kriebels in Damascus. Ik realiseerde me dat het leven niet louter kon bestaan uit studie en zelfontplooiing, hoe graag ik dat ook zou willen. Het werd tijd de echte wereld in te stappen, te gaan werken en iets te 'bereiken'. Wat dat te bereiken iets dan zou moeten zijn, was mijzelf volstrekt onduidelijk, maar ik vertrok. Eenmaal terug in Nederland wachtte me een cultuurschok. De islamdiscussies in Europa – en dus ook Nederland – waren tot ongekende hoogten opgelaaid. Er circuleerden hysterische uitspraken en een verbijsterende onwetendheid over de islam. Het heette dat 'moslims maar met kritiek op het geloof moeten leren omgaan'. Maar de consequenties van die stoere taal waren ernstiger dan de vele nutteloze debatten over het geloof deden vermoeden. Met name de tweede generatie migranten werd bij voorbaat verdacht, puur op geloofs- of uiterlijke kenmerken. Discriminatie op de arbeidsmarkt en sociale uitsluiting waren realistische gevolgen die vandaag de dag nog immer niet serieus genomen worden door de heersende politieke klassen. Reële problemen die tweede en zelfs derde generaties ondergaan, worden achteloos afgedaan als het aannemen van een 'slachtofferrol'.

De islam, eens de zo rijkgeschakeerde, natuurlijke en niet al-overheersende basis van mijn geloofsleven, werd constant vertrapt, vermorzeld en besmeurd, de aanhangers ervan als tweederangsburgers bejegend. En zo werd ik, min of meer tegen wil en dank, in een wereld gesleurd waar de emoties aan alle kanten tot het kookpunt verhit waren. De islamitische identiteit, slechts in lichte

pastelkleuren in mijn jeugd aanwezig, werd een pijnpunt: een open zenuw die constant vanuit de buitenwereld aangeraakt werd. Nog even kon ik me uit deze Nederlandse heksenketel terugtrekken door een halfjaar stage te lopen op de Nederlandse ambassade in Amman, Jordanië. Erna was er echter geen ontkomen meer aan: ik moest op een of andere manier meevaren op de woeste golven van de Nederlandse islamdiscussies. Wellicht meer vanuit een gevoel van rechtvaardigheid dan vanuit strikt devotionele motivaties mengde ik me in het journalistieke spel. Eerst als medewerkster bij een islamitische omroep in Hilversum, en tot op de dag van vandaag als schrijvend journalist.

De islamitische identiteit, slechts in lichte pastelkleuren in mijn jeugd aanwezig, werd een pijnpunt: een open zenuw die constant vanuit de buitenwereld aangeraakt werd

Zoektocht

Op dit moment ben ik in wat rustiger vaarwater gekomen. De discussies vind ik, na tien jaar hetzelfde inhoudsloze gesnater, niet meer zo interessant. Ik vind het veel boeiender eens te kijken wat ik zélf nu precies uit mijn wereldse en spirituele zoektocht haal. Een heleboel methodes heb ik inmiddels geprobeerd: van het getrouw lezen in de Koran tot het wanhopig napluizen van zelfhulpboeken. Van het manmoedig vasten in de Ramadan tot het nachtenlang hangen in een kroeg. Soms op zoek naar regels en houvast, soms op zoek naar bandeloosheid en verdoving.

Alles zal vervluchtigen, zo zegt de Koran, behalve het aangezicht Gods. Dat is een gedachte die me ontroert en die ik om een of andere reden troostrijk vind. Voor mijn gevoel probeer ik al mijn hele leven op allerlei manieren een gaatje te boren richting God. Hoe dat precies moet? Ach, er zijn bibliotheken vol geschreven om die vraag te beantwoorden. **Het gaat er maar net om te ontdekken welke weg God voor mij, als individu, heeft uitgestippeld.**

God is geen tovenaardie het leven beter of slechter maakt. God is al het goede, alle hoop, alle gezelschap, alle liefde en alle wijsheid. De levensstroom waaraan we ons horen over te geven, de golfslag die ons mee zal dragen naar de dingen die, ook al ervaren we dit zelf niet zo, goed voor ons zijn. De ziel groeit eraan en kan daardoor naar een hoger plan getild worden. Dat vertrouwen te kweken en in stand te houden is van levensbelang. Zonder dat vertrouwen is het leven een aaneenschakeling van nutteloosheden die het leven op deze aarde geen enkele meerwaarde geven. Het is hard werken om dat vertrouwen in stand te houden, om niet troosteloos op een steen te gaan zitten en te zeggen: 'Het zal allemaal wel.' Misschien is het dan toch dat vertrouwen dat de kern vormt, de islam (wat 'overgave' betekent), waaromheen wij ons leven moeten bouwen.

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

OMSLAGONTWERP EN VORMGEVING	Studio Lannoo
OMSLAGILLUSTRATIE	© Getty Images
OPMAAK	Keppie & Keppie
BEELDREDACTIE	Imke Bavay
ILLUSTRATIES	Shutterstock, Corbis, Getty Images

© Uitgeverij Lannoo en Jürgen Mettepenningen
D/2015/45/444 - ISBN 978 90 209 3657 5 - NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.